

ANDRZEJ GIL

POLITYKA MIGRACYJNA FEDERACJI ROSYJSKIEJ
W REGIONIE KASPIJSKIM NA PRZYKŁADZIE OBWODU
ASTRACHAŃSKIEGO

Obwód astrachański (*Астраханская область*) położony jest w dolnym biegu Wołgi u jej ujścia do Morza Kaspijskiego. Graniczy na północy z obwodem wołgogradzkim, na zachodzie zaś z posiadającą status autonomiczny Kałmucją. Wszystkie te trzy jednostki tworzą tzw. Dolne Powołże (*Нижнее Поволжье*) i wchodzą w skład Południowego Okręgu Federalnego (*Южный федеральный округ*), należącego do europejskiej części Federacji Rosyjskiej. Granica wschodnia obwodu astrachańskiego stanowi jednocześnie granicę państwową z Kazachstanem (po stronie kazachskiej przylegają doń dwa obwody: atyrauski i zachodniokazachstański)¹.

Obwód astrachański, jak większość obszaru Federacji Rosyjskiej, ma charakter polietniczny i wieloreligijny, chociaż zdominowany jest obecnie przez prawosławnych Rosjan, stanowiących ponad 60% całości jego populacji. Niemniej jednak stosunkowo spory odsetek jego mieszkańców stanowią muzułmanie, w tym Kazachowie (15%) i autochtoniczni Tatarzy (6%) oraz Awarowie, Azerowie, Czeczeni, Dargijczycy, Lezginie i Nogajowie. Pozostała ludność obwodu to Ukraińcy, Kałmucy, Ormianie, Cyganie i Koreańczycy².

Dr hab. ANDRZEJ GIL, prof. KUL – Katedra Studiów Wschodnich, Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, adres do korespondencji: INPiSM, ul. Droga Męczenników Majdanka 70, 20-325 Lublin, e-mail: andrzej.gil@iesw.lublin.pl

¹ С. Кордонский, *Россия. Поместная федерация*, Москва: Европа 2010, s. 196, 198.

² Obwód astrachański zamieszkuje ogólnie niewiele ponad milion mieszkańców, w tym 60 tys. miejscowych Tatarów. Nieco inaczej jest w samym Astrachaniu, gdzie na ogólną liczbę ponad 500 tys. mieszkańców Rosjan jest 400 tys. (80%), Kazachów 20 tys. (4%) a Tatarów 40 tys. (8%). *Национальный состав населения Астраханской области* (dane spisu z 2010 r.), *Территориальный Орган федеральной службы государственной статистики по*

Taka struktura etniczna i wyznaniowa ludności jest wynikiem złożonych losów historycznych Dolnego Powołża. Przynależało ono do różnorodnych państw stepowych, w tym Złotej Ordy i jej spadkobiercy – chanatu astrachańskiego, stanowiącego ostatni przejaw państwowości miejscowych Tatarów. Od 1556 r. formalnie, a od końca XVI w. faktycznie Dolne Powołże wchodziło w skład Wielkiego Księstwa Moskiewskiego/Rosji i poddane było silnej rusyfikacji i prawosławizacji, a w okresie radzieckim także sowietyzacji. Mimo to, i w wymiarze narodowościowym, i religijnym, na Dolnym Powołżu zachowały się tradycje związane z jego wcześniejszą przynależnością do tatarskiego chanatu astrachańskiego i świata islamu³.

Dla Rosji podbój basenu Wołgi stał się wstępem do budowania jej przyszłej imperialnej potęgi⁴. Istotną rolę w tym procesie pełniło także i Dolne Powołże, z którego Moskwa prowadziła aktywną politykę w kierunku Kaukazu, Persji i Azji Środkowej. Upadek Imperium Osmańskiego i marginalizacja Persji (od 1935 r. Iran) doprowadziły nie tylko do trwałego usadowienia się Rosji w regionie Morza Kaspijskiego, ale nawet do czasowego kontrolowania całości jego wybrzeży, jak na przykład w latach czterdziestych XX w., gdy Związek Radziecki okupował północy Iran⁵.

Przemiany, jakie dokonały się po rozpadzie Związku Radzieckiego i powstaniu niezależnych państw – dawnych republik związkowych, wpłynęły także na sytuację w regionie kaspijskim. Oprócz Federacji Rosyjskiej (będącej bezpośrednim spadkobiercą prawnym ZSRR), której trzy jednostki administracyjne leżą nad Morzem Kaspijskim (Dagestan, Kałmucja i obwód astrachański), pojawiły się nowe podmioty – Azerbejdżan, Kazachstan i Turkmenistan. Po systemowych przemianach w początku lat dziewięćdziesiątych XX w. i wojnie azersko-ormiańskiej o Górski Karabach wszystkie te trzy państwa przyjęły system polityczny oparty na dyktatorskiej władzy utrzymujących fasadową demokrację prezydentów, zazwyczaj byłych wyso-

---

Астраханской области, http://astrastat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/astrastat/ru/census_and_researching/census/national_census_2010/score_2010/ (12.04.2014).

³ А. Гиль, *Между Северным Кавказом и Центральной Азией: ислам в Нижнем Поволжье*, w: *Ислам на Северном Кавказе: история и вызовы современности*, ред. М. Арсанукаева, А. Шабацук, А. Гиль, Майкоп–Люблин: ИЕШ–Выдавничество КУЛ 2013, s. 36-46.

⁴ T. Mc Neese, *The Volga River*, Philadelphia: Chelsea House 2005, s. 53-78.

⁵ K. Blake, *The U.S – Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962. A Case in the Annals of the Cold War*, Lanham–Plymouth: University Press OF AMERICA, Inc. 2009, s. 13-22; G.R.G. Hambly, *The Pahlavī Autocracy: Muhammad Riżā Shāh, 1941-1979*, w: *The Cambridge History of Iran*, vol. 7, *From Nadir Shah to the Islamic Republic*, ed. by P. Avery, G. Hambly, C. Melville, Cambridge: Cambridge University Press 2008, s. 244-251.

kich funkcjonariuszy partii komunistycznej. W Azerbejdżanie rządy sprawował Gajdar Alijew (1993-2003), a po nim przejął je jego syn Ilham Alijew. W Kazachstanie władzę objął Nursułtan Nazarbajew (od 1989 r. I sekretarz KP KSRR, od 1991 r. prezydent), zaś w Turkmenistanie w latach 1991-2007 prezydentem był Saparmurat Nijazow (Turkmenbasza), po jego śmierci urząd ten objął Gurbanguły Berdimuhammedow. Autorytarne rządy spowodowały, że poradzieckie państwa regionu kaspijskiego utrzymały wewnętrzną stabilność polityczną, a polityka ich przywódców, korzystających z mechanizmów jedynowładztwa, doprowadziła do ustabilizowania ich geopolitycznej pozycji⁶. Odkąd się to jednakże kosztem upodmiotowienia społeczeństw nowych nadkaspjskich „quasi-demokracji”, którym w zamian za utracone swobody polityczne ufundowano działanie na rzecz umocnienia tożsamości narodowej, zachwianej w czasach radzieckich. Zazwyczaj łączyło się to z ograniczeniem wpływów ludności rosyjskojęzycznej, która w początkowej fazie konstruowania nowych systemów (za czasów prezydentury Borysa Jelcyna) utraciła swoją uprzywilejowaną pozycję⁷. Miało to zrekompensować brak wolności obywatelskich, a niekiedy i podstawowych praw człowieka, a jednocześnie skupić obywateli wokół ideologii państwowej, której twórcą (jak w przypadku Saparmurata Nijazowa⁸) lub co najmniej doskonałym wykonawcą stawał się aktualny przywódca.

Stosunkowo niewielka jest rola islamu jako czynnika kształtującego realną rzeczywistość polityczną Azerbejdżanu, Kazachstanu i Turkmenistanu. Jest on co prawda obecny w życiu publicznym, a nawet deklarowany jako

---

⁶ T. de Waal, *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York: New York University Press 2003, s. 159-268; T. Pasierbiak, *Systemy polityczne państw Kaukazu Południowego*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Lublin: UMCS 2013, s. 140-149; G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Środkowej*, przeł. M. Czekański, A. i M. Falkowscy, L. Włodek, K. Ptasinski, Warszawa: Dialog 2004, s. 31-46, 191-195.

⁷ R. Kłaczyński, E. Sadowska, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2013, s. 204-206; P. Załęski, *Tożsamości mniejszości etnicznych i postawy wobec mniejszości etnicznych w Kirgistanie*, w: *Tożsamości, postawy społeczno-polityczne i separatyzm mniejszości etnicznych na obszarze postradzieckim*, red. V.D. Kurganskaa, A. Wierzbicki, P. Załęski, Warszawa: Aspra-JR, UW 2013, s. 114.

⁸ С. Туркменбаши (Ниязов), *Рухнама*, Ашхабад: Туркменская государственная издательская служба 2002. Utwór ten stał się w czasie rządów Nijazowa oficjalną doktryną reżimu, a jego znajomość uznawano za konieczną. *Ruhnama* została przełożona na kilkadziesiąt języków i wydana w nakładzie ponad miliona egzemplarzy. Analiza jej treści w: J. Solak, *Religijny czynnik niestabilności regionu czarnomorsko-kaspijskiego*, w: *Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, T. Kapuśniak, Lublin: UMCS 2011, s. 59-60.

ważny element tożsamości narodowo-społecznej (najmniej w Kazachstanie z uwagi na wyznawanie chrześcijaństwa przez jego mieszkańców pochodzenia europejskiego), jednakże nie stanowi zaplecza dla znaczących środowisk opozycyjnych. Rządzące reżimy są na tyle silne, by zwalczyć radykalizm islamski zarówno pochodzenia miejscowego, jak i mający swe źródła za granicą. Islam wprzęgnięty jest w system i służy przede wszystkim do jego legitymizacji. Używany jest też jako narzędzie do realizacji polityki zagranicznej, zwłaszcza przy współpracy z ortodoksyjnymi państwami muzułmańskimi jak Arabia Saudyjska czy Iran⁹.

Niedemokratyczny charakter postradzieckich państw regionu kaspijskiego ma swoje źródła zarówno w dziedzictwie systemu totalitarnego, jak i w odleglejszej tradycji politycznej społeczności tworzących obecnie Azerbejdżan, Kazachstan i Turkmenistan¹⁰. Dlatego też większość społeczeństw tych państw swój stosunek do aktualnego reżimu politycznego określa nie poprzez pryzmat obecności swobód demokratycznych i praw obywatelskich, lecz raczej z perspektywy ich sytuacji gospodarczej i kwestii bezpieczeństwa. Wszystkie te trzy państwa mają znaczące złoża surowców, w tym węglowodorów i metali rzadkich. Jednakże po ponad dwóch dekadach formalnej niepodległości ich sytuacja ekonomiczna uległa znaczącej dyferencjacji. Niewątpliwie regionalnym liderem, nie tylko zresztą w tej dziedzinie, jest Kazachstan, w którym dokonano szeregu reform idących w kierunku unowocześnienia gospodarki, połączonych ze zmianami w sektorze bankowym czy sieci komunikacyjnej. W związku z tym dokonany został pewien zauważalny wzrost poziomu życia ludności¹¹.

---

⁹ R. Sattarov, *Islamic revival and Islamic activism in post-Soviet Azerbaijan*, w: *Radical Islam in the Former Soviet Union*, edited by G. Yemelianova, London: Routledge 2011, s. 146-210; S. Zapaśnik, „Walczący islam” w Azji Centralnej. *Problem społecznej genezy zjawiska*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2006, s. 64-96.

¹⁰ S.N. Cummings, *Kazakhstan. Power and the Elite*, London–New York: I.B. Tauris 2005, s. 14-37; B. Dave, *Kazakhstan. Ethnicity, Language and Power*, London–New York: Routledge 2007, s. 118-160; A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa 2008, s. 389-442; T. Bodio, P. Załęski, *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – modernizacja – etnopolityka*, Warszawa: Wydawnictwo Elipsa 2008, s. 163-179 (rozdział: *Kazachstan: od adaptacji do kontrolowanej i reglamentowanej liberalizacji*); *Годы, которые изменили Центральную Азию*, red. И. Звагельская, Москва: Центр стратегических и политических исследований 2009, s. 6-17; S. Czernonaja, *Nowe niezależne państwa Azji Środkowej: różniczenia polityczne i jeden typ systemu poradzieckiego (analiza porównawcza sytuacji z lat 1990-2000)*, w: *Azjatyckie strategie polityki międzynarodowej i regionalnej*, red. J. Marszałek-Kawa, S. Gardocki, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2013, s. 420-443.

¹¹ Kłaczynski, Sadowska, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej*, s. 23-48.

Turkmenistan nastawiony jest na eksport surowców (zwłaszcza gazu ziemnego), ale dysponuje przestarzałą infrastrukturą, a przede wszystkim nie dokonał żadnych zasadniczych zmian w sferze ekonomiki czy modernizacji przemysłu, co wynikało z braku chęci miejscowego reżimu na szersze otwarcie na wpływy płynące z zagranicy. Przejęcie władzy przez Gurbanguły Berdimuhammedowa nie zmieniło w sposób znaczący sytuacji gospodarczej Turkmenistanu. Powoduje to, że poziom życia tamtejszej ludności nie uległ poprawie, i nawet na tle reszty państw regionu jest stosunkowo niski¹². Azerbejdżan z kolei korzysta z posiadania złóż węglowodorów, osiągając duży postęp w rozwoju ekonomicznym (PKB na jednego mieszkańca wzrosło z niecałych 4000 USD w 2007 r. do ponad 7000 USD w 2011 r.¹³). Jednakże ten strumień petrodolarów skierowany był na realizację polityki prezydenta Ilhama Alijewa w kwestii odzyskania Górskiego Karabachu. Dłatego też przeznacza on znaczącą część dochodu narodowego na zbrojenia¹⁴. Innym niekorzystnym zjawiskiem jest spadek tempa rozwoju gospodarczego Azerbejdżanu, co ma bezpośredni wpływ na status życia jego obywateli.

Istotnym czynnikiem zewnętrznym, wpływającym – w wielu zresztą wymiarach – na wspomniane państwa, jest Federacja Rosyjska. Prezydentura Władimira Putina przyniosła zasadniczą zmianę jej polityki wobec dawnych nadkaspjskich republik związkowych, mającą na celu ich polityczne i gospodarcze uzależnienie od niedawnego przeciw centrum. Stopień tego wpływu jest pochodną wielu elementów, w tym też i zdolności tych państw do współpracy z innymi partnerami. W przypadku Azerbejdżanu istotną rolę odgrywa tu Unia Europejska, zaś co do Kazachstanu i Turkmenistanu zauważalny jest wzrost ich kontaktów z Chinami¹⁵. Rosja pozostaje jednakże wiodącym graczem w regionie kaspjskim, który korzysta nie tylko ze swego różnorodnego potencjału, ale też wykorzystuje szereg narzędzi, w tym relacje

---

¹² Tamże, s. 180-198; *Годы, которые изменили Центральную Азию*, s. 48-95, 173-207.

¹³ *Informacja o stosunkach gospodarczych Polski z Azerbejdżanem*, <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Azerbejdzan.htm> (11.04.2014).

¹⁴ *Azerbejdżan się zbroi*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-27/azerbejdzan-sie-zbroi> (12.04.2014).

¹⁵ A. B r y c, *Strategia międzynarodowa Federacji Rosyjskiej w regionie czarnomorsko-kaspjskim*, w: *Obszar czarnomorsko-kaspjski*, s. 73-88; K. K o z ł o w s k i, *Polityka zagraniczna Chin wobec państw Azji Centralnej*, w: *Chińska Republika Ludowa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, red. P. Ostaszewski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2011, s. 91-96; Ł. G a c e k, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013, s. 63-94.

wielo- i dwustronne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw, stanowiącej formalną platformę współpracy, w tym także dotyczącej ruchu ludności¹⁶.

Polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej obejmuje kilka aspektów tego zjawiska – wewnętrzny, w odniesieniu do państw-partnerów różnorodnych porozumień (np. Związek Rosji i Białorusi czy Wspólnota Niepodległych Państw) i państw trzecich (jak Chińska Republika Ludowa). Istotny z punktu widzenia interesów Rosji jest też wątek legalności i nielegalności migracji, bowiem z jednej strony zaspokaja ona potrzeby rynku pracy, z drugiej zaś rodzi emocje na tle wzajemnych relacji obywateli Federacji i przybyszów, zazwyczaj odmiennych kulturowo i mentalnie¹⁷.

W odniesieniu do obwodu astrachańskiego istotne znaczenie mają migracje wewnętrzne i z państw-członków WNP z regionu kaspijskiego – z Kazachstanu i Azerbejdżanu. Silną niegdyś tradycję miały związki Astrachania z Persją, a miasto to zamieszkiwane było przez perskich szyitów, którzy mieli w nim swój meczet. Społeczność ta została zlikwidowana w ramach polityki wysiedleń w latach trzydziestych XX w.¹⁸ Obecnie zaś, mimo dosyć silnych gospodarczych związków obwodu astrachańskiego z sąsiadem z południowego wybrzeża Morza Kaspijskiego (w Astrachaniu mieści się irański konsulat), nie ma liczącej się fali migracji na południe Rosji z Iranu.

Ruchy wewnętrzne ludności w Federacji Rosyjskiej skierowane są generalnie ze wschodu na zachód. Wyludnia się Daleki Wschód i Syberia, a strumień wyjeżdżających kieruje się do europejskiej części Rosji, zwłaszcza do wielkich aglomeracji Moskwy czy Petersburga. Jednakże pewna część tych migrantów wybiera jako miejsce osiedlenia obszary z tradycyjną gospodarką naturalną (rolnictwo, rybołówstwo, leśnictwo), na których doszło do upadku sztucznie wykreowanego przemysłu. Ludzie ci rezygnują z legalnych zajęć, dających dosyć iluzoryczne w świetle ich osobistych doświadczeń gwarancje socjalne, na rzecz ekonomicznej samowystarczalności, będącej efektem korzystania z występujących dóbr naturalnych i zasobów przyrody. Z tego punktu widzenia obwód

---

¹⁶ В.М. Татаринцев, *Двусторонние отношения России со странами СНГ. Монография*, Москва: Восток-Запад 2011, s. 8-35.

¹⁷ Zob. uwagi ogólne w artykułach: Ж. Зайончковская, *Вводная статья. Миграция в современной России*, w: *Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в 3 томах*, т. 1, *Миграционные процессы и актуальные вопросы миграции*, ч. 1, гл. ред. И.С. Иванов, Москва: Спецкнига 2013, s. 16-32; Ж. Зайончковская, Е. Тюрканова, *Иммиграция: путь к спасению или Троянский конь?*, w: tamże, s. 50-77.

¹⁸ В.М. Викторин, *Ислам в Астраханском регионе*, Москва: Логос 2008, s. 38-40.

astrachański, w którym ogromną rolę odgrywało rybołówstwo i związany z nim przemysł przetwórczy, jawi się jako atrakcyjny region dla osiedlenia¹⁹.

Jeszcze bowiem w okresie przedrewolucyjnym obwód astrachański stał się centrum rybołówstwa, które rozwijane było i w okresie radzieckim. Ponadto region ten był traktowany jako tranzytowy dla przesyłania ropy naftowej, a w latach siedemdziesiątych XX w. podjęto próby jej wydobycia na szelfie Morza Kaspijskiego. Rozwój gospodarczy obwodu nacechowany był jednakże w tym czasie niejednorodnością, prowadzącą do znaczących różnic w skali regionu. Ponadto obszar ten stał się polem charakterystycznych dla Związku Radzieckiego lat dwudziestych i trzydziestych eksperymentów ekonomicznych, związanych z kolektywizacją rolnictwa i industrializacją, co prowadziło do powtarzających się cyklicznie klęsk głodu i zasadniczych zmian w strukturze społecznej i etnicznej. Jako część Federacji Rosyjskiej obwód astrachański dąży do wykorzystania swego potencjału gospodarczego i dogodnego położenia geograficznego. Oprócz tradycyjnych gałęzi gospodarki (rybołówstwo i przetwórstwo rolne, elektroenergetyka i budowa maszyn) czynione są starania na rzecz pozyskiwania węglowodorów i siarki, których bogate złoża zalegają w okolicy Astrachania. Ponadto możliwe jest włączenie Astrachania i przynależnego doń obwodu w system międzynarodowego korytarza transportowego „Północ – Południe” (trzykrotnie krótszego od szlaku przez Kanał Sueski), który biegnie od Zatoki Perskiej, Indii i Pakistanu do irańskich portów Morza Kaspijskiego, a następnie drogą morską do sieci kolejowej Rosji lub z wykorzystaniem jej wewnętrznych szlaków wodnych do państw Wschodniej i Centralnej Europy oraz Skandynawii, chociaż jest to, jak na razie, odległa perspektywa²⁰.

Wobec zasadniczej zmiany polityki Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Kaspijskiego manifestującej się głębszym zaangażowaniem, także gospodarczym, w relacje z jego państwami obwód astrachański staje się ważnym elementem tych zamierzeń. Na przeszkodzie stają tu uwarunkowania polityczne. Astrachanin wykazywał chęć uzyskania pewnej autonomii w stosunku do moskiewskiego centrum, dlatego też do roku 2004, w przeciwieństwie do podmiotów na Kaukazie Północnym, otrzymywał minimalne środki z budżetu Federacji, a w latach 2005-2007 nie był w ogóle dotowany cen-

¹⁹ Н. Зубаревич, *Регионы и города России: сценарии-2020*, в: *Россия 2020. Сценарии развития*, ред. М. Липман, Н. Петров, Москва: Центр Карнеги 2012, s. 399.

²⁰ Н.К. Струбалина, *Из истории освоения рыбных богатств Каспия и Астраханского края*, Волгоград: Нижне-Волжское кн. изд-во 1989; А.О. Тюрин, *История Астраханского края. Учебное пособие*, Астрахань: ИД «Астраханский университет» 2007, s. 62-102.

tralnie. Mimo tego władze obwodu wykazują chęć zwiększenia jego roli w systemie politycznym państwa, a co za tym idzie, i w jego życiu ekonomicznym²¹. Z takiego punktu widzenia napływ niewykwalifikowanej siły roboczej, ukierunkowanej na życiowe przetrwanie, nie jest dla obwodu astrachańskiego korzystny.

Dolne Powołże jest także obszarem, na który migrowała ludność z republik północnokaukaskich. Geneza tych przemieszczeń tkwi w radzieckiej polityce narodowościowej i związana jest z represjami wobec muzułmańskich narodów tego regionu po II wojnie światowej. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. części z nich udało się powrócić z miejsc deportacji i osiedlić w obwodzie astrachańskim, położonym stosunkowo blisko ich ojczyzny, nadto zamieszkałym przez wyznających islam Tatarów. Byli to Awarowie, Czeczeni, Dargijczycy i Lezgini. Napływ przesiedleńców z Kaukazu zwiększył się w początku lat 90., kiedy to region ten ogarnięty został przez liczne konflikty wojenne i kryzys gospodarczy, i trwa w zasadzie nieprzerwanie do chwili obecnej²². Wychodźstwo z republik północnokaukaskich uwarunkowane jest zresztą przez szereg czynników, z których najbardziej istotne to ich przeludnienie, brak infrastruktury przemysłowej i skompromowane reżimy o charakterze klanowym. Mimo że strumień migrantów kieruje się przede wszystkim do Moskwy i Petersburga oraz większych miast południowej Rosji, pewna ich część wybiera jednak Dolne Powołże. Napotyka tam bowiem już zakorzenione społeczności współplemieńców, znających miejscowe realia i mogących pomóc w stawianiu pierwszych kroków²³. Odnajduje się nadto w przestrzeni, w której islam stanowi może niedecydujący, ale jednakże dosyć znaczący czynnik, będący pochodną złożonej sytuacji narodowościowo-konfesyjnej tej części południa Rosji ostatnich dziesięcioleci.

Odrodzenie religijne Tatarów Dolnego Powołża, towarzyszące zmianom politycznym i społecznym w okresie Gorbaczowskiej „przebudowy” u schyłku istnienia Związku Radzieckiego, wpisało się w ciąg podobnych procesów dotyczących nierosyjskich i nieprawosławnych narodów tego byłego już państwa. Jednakże sytuacja wyznającej islam ludności tatarskiej obwodu astrachańskiego jest zasadniczo odmienna od innych społeczności muzułmańskich na obszarze postradzieckim. Zasadniczo funkcjonują oni bo-

---

²¹ Е.В. Кудряшова, *Изменение политической роли Астраханской области в системе российских политических отношений*, „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 2, s. 99-105.

²² Викторин, *Ислам в Астраханском регионе*, s. 43-44.

²³ А. Малашенко, *2020 г. – последний шанс для Северного Кавказа?*, w: *Россия 2020*, s. 423-442.

wiem bądź w niepodległych państwach (Azja Centralna), bądź też w posiadających pewną autonomię organizmach w ramach Federacji Rosyjskiej (Tatarstan, Baszkortostan, Dagestan, Czeczenia, Inguszetia). Tatarzy astrachańscy nie mają natomiast możliwości uzyskania autonomii terytorialnej i trudno nawet przypuszczać, że sytuacja w tym względzie ulegnie jakiegokolwiek zmianie. Jest to efekt polityki rosyjskiej, silnie osadzonej w kontekście historycznym, bez uwzględnienia którego nie jest możliwe zrozumienia teraźniejszej sytuacji Dolnego Powołża.

Istotnym jest podkreślany już wcześniej fakt polietniczności i polikonfesyjności Astrachania i jego obwodu. Tutejszy islam stanowi z jednej strony ważne ogniwo w systemie wspólnot muzułmańskich Kaukazu, Powołża i Azji Centralnej, z drugiej zaś posiada jednakowoż pewne wyróżniki, nadające mu regionalną swoistość. Jest bowiem sunnicki (w odróżnieniu od szyickich Persów) ze szkoły hanafickiej, a jego ortodoksyjność może budzić szereg zastrzeżeń ze strony wahabitów lub salafitów. Do niedawna islam dolnowołżański miał raczej synkretyczny charakter („ludowy islam”), wyrażający się m.in. w kulcie świętych miejsc, zwanych „aulia” (*ауля/авлие*)²⁴.

Zmiany od drugiej połowy lat osiemdziesiątych XX w. wywołane kryzysem Związku Radzieckiego wpłynęły na intensyfikację dążeń nierosyjskich narodowości do uzyskania podmiotowości, także w wymiarze religijnym. W obwodzie astrachańskim władze lokalne z wolna godziły się na rejestrację wspólnot religijnych, w tym muzułmańskich (do 1991 r. powstało ich siedem). Obok miejscowych mahometan aktywni byli muzułmanie z Północnego Kaukazu, którzy już od lat dziewięćdziesiątych posiadali kontakty z Arabią Saudyjską (jeden z duchownych z tzw. Czerwonego (Kaukaskiego) meczetu w Astrachaniu był nawet imamem w tym państwie). W roku 2000 na terenie obwodu było 43 wspólnoty, w 2007 ich liczba zwiększyła się do 55, a rok później było ich już ponad 60, z tego 13 w samym Astrachaniu. W styczniu 1991 r. powołano astrachański muchtasibat (jednostkę terytorialną niższego rzędu), w 1994 r. przekształcony w muftijat pod przywództwem muftiego, którym został imam meczetu nr 1 (Wahhab-meczet) Nazymbek-hazrat (Iljasow). Organizacyjnie islam astrachański podporządko-

---

²⁴ Д. Исхаков, *Ислам в позднесолотоордынских татарских ханствах*, w: *Ислам в Среднем Поволжье: история и современность. Очерки*, ред. Р.М. Мухаметшин, Казань: Мастер Лайн 2001, s. 64-65; И.В. Зайцев, *Астраханское ханство*, Москва: Восточная литература 2004, s. 178-202; S.T. Hunter, J.L. Thomas, A. Melikishvili, *Islam in Russia. The Politics of Identity and Security*, Armonk-London: ME Sharpe 2004, s. 42-51; R. Mukhametshin, *Islamic Discourse in the Volga-Urals Region*, w: *Radical Islam in the Former Soviet Union*, s. 53-54.

wany jest Centralnemu Duchownemu Zarządowi Muzułmanów Rosji i Europejskich Państw WNP z siedzibą w baszkirskiej Ufie²⁵.

Muzułmanie Astrachania, zrzeszeni w ufimskim Zarządzie w zasadzie akceptują praktykę nadwołżańskiego islamu (tzw. tradycyjnego) stosowaną wobec państwa, a polegającą na jego akceptowaniu i działaniu na rzecz zachowania tożsamości nie tylko religijnej, ale i narodowej. Stąd ważne jest używanie tatarskiego jako pierwszego języka komunikacji w ramach swojej wspólnoty. Zwolennicy islamu salafickiego (tzw. nietradycyjnego) dążą bowiem do używania jako pierwszego języka rosyjskiego z uwagi na jego uniwersalny, ponadnarodowy charakter i zwalczają wszelkie regionalizmy, także tatarski. Budzi to określone napięcia, zwłaszcza wobec dużego napływu na teren miasta i obwodu antyrosyjsko nastawionych migrantów z Północnego Kaukazu i Azji Centralnej, którzy przynoszą na nowy teren swoje poglądy i obyczaje, a niekiedy i tradycje walki z politycznym centrum. Istotną bowiem cechą obwodu astrachańskiego i jego stolicy jest jego położenie jako pomostu, z jednej strony między Kaukazem, Powołżem i Azją Centralną, z drugiej zaś szerzej, między Bliskim i Środkowym Wschodem. Relatywny sukces gospodarczy oraz czynnik geograficzny powodują, że region astrachański przyjmuje stosunkowo dużą ilość ludności napływowej. Radykalizm niektórych migrantów, zwłaszcza pochodzenia kaukaskiego, wpływa na nasycenie regionu nowymi dla niego ruchami – salafickim i wahabickim²⁶. Znalazło to już swój oddźwięk w szeregu akcji antysystemowych (czy wręcz terrorystycznych) na terenie Astrachania i obwodu w ostatnim okresie (w latach 2009-2012 to około 20 aktów określanych przez władze jako zbrodnicze). Swoją aktywność zaznaczyła też organizacja „Tablighi Dżamaat”, publicznie występująca jako muzułmański ruch misyjny²⁷.

---

²⁵ О.В. Пиценко, *Особенности национальной политики (1985-1991 гг.) в Нижнем Поволжье: проблемы и решения*, „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 4, s. 72-78; А.В. Сызранов, *Государственная политика России по отношению к мусульманским организациям Поволжья (1991-2008 гг.)*, тамże, s. 122.

²⁶ А.В. Дмитриев, П.Л. Карабущенко, Г.В. Клочков, Р.Х. Усманов, *Юг России в миграционном и этноконфликтном измерениях. Монография*, Астрахань: Институт социологии РАН; Астраханский государственный университет 2010, s. 102-103; *Карта религиозных угроз. Северный Кавказ и Поволжье*, Москва: Институт национальной стратегии 2013, s. 8.

²⁷ А. Магомедов, *Ислам и политика на полумусульманском евразийском пограничье: особенности локальной трансформации в Астраханской и Ульяновской областях*, w: *Ислам от Каспия до Урала: макрорегиональный подход. Сборник статей*, ред. К. Мацузато, Саппоро–Москва: РОССПЭН 2007, s. 166-169; Н.Р. Мухамеджанов, *Особенности преступлений экстремистской направленности в Астраханской области*, w: *Межэтнический и межконфессиональный диалог как консолидирующая основа обще-*

Obwód astrachański jest też atrakcyjny jako miejsce osiedlenia dla obywateli Kazachstanu, nie tylko ze względów ekonomicznych, ale i historycznych. Stepy astrachańskie były tradycyjnym miejscem koczowania Kazachów tzw. Młodszege Żuza. Od drugiej połowy wieku XVIII w wyniku parcia Rosji w stronę Azji Centralnej nastąpił proces włączenia plemion kazaskich w system zarządzania imperium. W początkach XIX w. między rzekami Uralem i Wołgą powstała kazaska Orda Bukiejewska (Bökey Ordasy), nazwana tak od imienia jej pierwszego chana – Bukieja. Istniała jako odrębna jednostka do lat siedemdziesiątych XIX w., chociaż administracyjnie związana była z gubernią astrachańską, do której została włączona w 1876 r.²⁸ Kazachowie stanowili istotny komponent ludności ziem na wschód od dolnej Wołgi, a wraz z postępującymi zmianami gospodarczymi i społecznymi przenikali także do miast, w tym i stołecznego Astrachania²⁹.

W Związku Radzieckim Kazachowie na terenie obwodu astrachańskiego osiągnęli status drugiej liczebnie, po Rosjanach, narodowości. Ułatwieniem w migracji była bliskość Kazaskiej SRR, z którą graniczył ten obwód (do 1925 r. gubernia). Przybysze z Kazachstanu szybko wrastali w środowisko swoich rodaków, nie ulegając przy tym denacjonalizacji. O ile ludność wiejska narodowości kazaskiej na terenie obwodu astrachańskiego jest w większości pochodzenia miejscowego, o tyle mieszkańcy miast (a zwłaszcza Astrachania) należący do tej grupy etnicznej to w pewnej części migranci spoza granic Rosji. Obecnie Kazachowie stanowią około 16% całości populacji obwodu astrachańskiego (około 150 tys. osób). Zarówno władze centralne, jak i regionalne dbają o interesy tej mniejszości. Posiada ona swoje szkolnictwo, czasopiśmiennictwo i ośrodki kultury, a także pełną wolność religijną (wyznają szyicki islam w odmianie hanafickiej, jak i miejscowi Tatarzy, określani niekiedy mianem „ludowy”³⁰). Państwo dba o wykształcenie odpowiednich kadr pedagogicznych

---

ства в борьбе против глобальных угроз терроризма и экстремизма: материалы Международной научно-практической конференции (г. Астрахань, 10 октября 2013 гг.), сост. и отв. ред. А.В. Сызранов, О.С. Попова, Астрахань: Министерство культуры Астраханской области 2013, s. 34-40; Викторин, *Ислам в Астраханском регионе*, s. 72-77.

²⁸ Б.С. Сулейменов, В.Я. Басин, *Казахстан в составе России в XVIII – начале XX века*, Алма-Ата: Наука 1981, s. 37-48; С.З. Зиманов, *Россия и Букеевское ханство*, Алма-Ата: Наука 1982, s. 10-35; Н.Е. Бекмаханова, Н.Б. Нарбаев, *Присоединение казахских племен к Российской империи и административные реформы в XVIII-XIX в.*, w: *Центральная Азия в составе Российской империи*, ред. С.Н. Абашин, Д.Ю. Арапов, Н.Е. Бекмаханова, Москва: Новое литературное обозрение 2008, s. 36-53.

²⁹ В.В. Востров, М.С. Муканов, *Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX – начало XX в.)*, Алма-Ата: Наука 1968, s. 238-248.

³⁰ W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie*, w: *Islam na obszarze postradzieckim*, Warszawa

(kształconych m.in. w Astrachańskim Uniwersytecie Państwowym, gdzie jest katedra języka i literatury kazaskiej). W Astrachaniu funkcjonuje kazaski konsulat, a obwód ma ciągle kontakty z przedstawicielami władz państwowych i samorządowych Kazachstanu, zwłaszcza z jego regionów przygranicznych³¹.

Znaczenie mniejszości kazaskiej i przyzwolenie na migracje obywateli Republiki Kazachstańskiej do obwodu astrachańskiego wynikają przede wszystkim z pozycji, jaką zajmuje ten południowy sąsiad w polityce Federacji Rosyjskiej. Astana jest największym partnerem Kremla w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw, a Nursułtan Nazarbajew cieszy się dużym osobistym autorytetem w całym regionie³². Posiadanie tak liczącego się politycznie zaplecza sytuuje Kazachów w całej Rosji na pozycji uprzywilejowanej względem przedstawicieli nie tylko innych państw Azji Centralnej, ale i północnokaukaskich republik.

Obwód astrachański (Dolne Powołże) jest interesującym przykładem dla zobrazowania polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej zarówno w kontekście wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Niezwykle złożone jest samo jego położenie geopolityczne, co zresztą warunkuje jego atrakcyjność jako miejsca dla migracji. Obwód ten usytuowany jest w trzech przestrzeniach – w ramach Federacji (sąsiaduje z Kałmucją, Północnym Kaukazem i Powołżem), na obszarze poradzieckim (sąsiedzi to: bezpośrednio Kazachstan, pośrednio Azerbejdżan i Turkmenistan) oraz w regionie nadkaspijskim (Iran). Populacja obwodu astrachańskiego jest mieszana etnicznie i religijnie, co jest wynikiem jego złożonej przeszłości historycznej. Przeważają tam Rosjanie, mniej lub więcej identyfikujący się z tradycją prawosławną (obecnie stanowią około 68% całości zaludnienia, podczas gdy pół wieku wcześniej było to 78%). Jednakże od kilku dziesiątek lat następuje napływ przedstawicieli różnych ludów północnokaukaskich oraz Kazachów (Azerowie i Turkmeni stanowią niewielki odsetek całości populacji obwodu), w ogromnej większości wyznawców islamu, w tym niekiedy skrajnego (salafici, wahabici). Wraz z Tataarami oraz bukiejewskimi Kazachami stanowią oni już czwartą część ludności

---

2003, „Prace OSW”, nr 7, s. 12-13.

³¹ В. Мукомель, *Миграционная политика России. Постсоветские контексты*, Москва: Институт социологии РАН 2005, s. 63-64; В.С. Дрягалов, М.С. Топичев, *К вопросу о государственно-конфессиональной политике в полиэтничном регионе (на примере Астраханской области)*, „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 4, s. 138-146.

³² В. Наумкин, *Российская политика в отношении Казахстана*, w: *Стратегические перспективы: ведущие державы, Казахстан и центральноазиатский узел*, ред. Р. Легволд, Кембридж–Лондон 2004, s. 47-80; W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, Warszawa 2014, „Prace OSW”, nr 48, s. 66-79.

obwodu. W ten sposób następuje proces kurczenia się potencjału etnicznych Rosjan, co grozi w nieodległej perspektywie ich swoistym „odrzućciem” od Morza Kaspijskiego, bowiem tylko w tym rejonie jego wybrzeża (Dolne Powołże) stanowią oni większość.

Jak się wydaje, rosyjska polityka migracyjna w regionie kaspijskim przegrywa w konfrontacji z realiami demograficznymi i ekonomicznymi, wynikającymi z sąsiedztwa republik północnokaukaskich i środkowoazjatyckich³³. Jest to zapewne proces nieodwracalny, i skutkowań będzie zasadniczymi zmianami etnokonfesyjnymi na tym obszarze.

BIBLIOGRAFIA

- Bartuzi W.: Islam w Kazachstanie, w: Islam na obszarze postradzieckim, Warszawa 2003, „Prace OSW”, nr 7, s. 11-15.
- Бекмаханова Н.Е., Нарбаев Н.Б., Присоединение казахских племен к Российской империи и административные реформы в XVIII-XIX в., w: Центральная Азия в составе Российской империи, ред. С.Н. Абашин, Д.Ю. Арапов, Н.Е. Бекмаханова, Москва Новое литературное обозрение 2008, s. 31-61.
- Blake K.: The U.S. – Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962. A Case in the Annals of the Cold War, Lanham–Plymouth: University Press OF AMERICA, Inc. 2009.
- Bodio T., Załęski P.: Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – modernizacja – etnopolityka, Warszawa: Wydawnictwo Elipsa 2008.
- Bryc A.: Strategia międzynarodowa Federacji Rosyjskiej w regionie czarnomorsko-kaspijskim, w: Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych, red. B. Bojarczyk, T. Kapuśniak, Lublin: UMCS 2011, s. 73-88.
- Capisani G.R.: Nowe państwa Azji Środkowej, przeł. M. Czekalski, A. i M. Falkowscy, L. Włodek, K. Ptasinski, Warszawa: Dialog 2004.
- Cummings S.N.: Kazakhstan. Power and the Elite, London–New York: I.B. Tauris 2005.
- Czerwonnaja S.: Nowe niezależne państwa Azji Środkowej: rozróżnienia polityczne i jeden typ systemu poradzieckiego (analiza porównawcza sytuacji z lat 1990-2000), w: Azjatyckie strategie polityki międzynarodowej i regionalnej, red. J. Marszałek-Kawa, S. Gardocki, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2013, s. 420-443.
- Dave B.: Kazakhstan. Ethnicity, Language and Power, London–New York: Routledge 2007.
- Дмитриев А.В., Карабущенко П.Л., Клочков Г.В., Усманов Р.Х., Юг России в миграционном и этноконфликтном измерениях. Монография, Астрахань: Институт социологии РАН; Астраханский государственный университет 2010.
- Дрягалов В.С., Топичев М.С.: К вопросу о государственно-конфессиональной политике в полиэтничном регионе (на примере Астраханской области), „Каспийский

---

³³ Дмитриев, Карабущенко, Клочков, Усманов, Юг России в миграционном и этноконфликтном измерениях, s. 153.

- регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 4, s. 138-147.
- G a s e k Ł.: Azja Centralna w polityce energetycznej Chin, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013.
- Г и л ь А.: Между Северным Кавказом и Центральной Азией: ислам в Нижнем Поволжье, w: Ислам на Северном Кавказе: история и вызовы современности, ред. М. Арсанукаева, А. Шабазюк, А. Гиль, Майкоп-Люблин: IESW–Wydawnictwo KUL 2013, s. 36-46.
- Годы, которые изменили Центральную Азию, ред. И. Звагельская, Москва: Центр стратегических и политических исследований 2009, s. 6-17.
- G ó r e c k i W.: Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej, Warszawa 2014, „Prace OSW”, nr 48.
- H a m b l y G.R.G.: The Pahlavī Autocracy: Muhammad Riżā Shāh, 1941-1979, w: The Cambridge History of Iran, vol. 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic, ed. by P. Avery, G. Hambly, C. Melville, Cambridge Cambridge University Press 2008, s. 244-251.
- H u n t e r S.T., T h o m a s J.L., M e l i k i s h v i l i A.: Islam in Russia. The Politics of Identity and Security, Armonk–London: ME Sharpe 2004.
- И с х а к о в Д.: Ислам в позднесолотоордынских татарских ханствах, w: Ислам в Среднем Поволжье: история и современность. Очерки, ред. Р. М. Мухаметшин, Казань: Мастер Лайн 2001, s. 57-89.
- Карта религиозных угроз. Северный Кавказ и Поволжье, Москва: Институт национальной стратегии 2013.
- K ł a c z y Ń s k i R., S a d o w s k a E.: Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2013.
- К о р д о н с к и й С.: Россия. Поместная федерация, Москва: Европа 2010.
- K o z ł o w s k i K.: Polityka zagraniczna Chin wobec państw Azji Centralnej, w: Chińska Republika Ludowa we współczesnych stosunkach międzynarodowych, red. P. Ostaszewski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2011, s. 83-104.
- К у д р я ш о в а Е.В.: Изменение политической роли Астраханской области в системе российских политических отношений, „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 2, s. 99-105.
- М а г о м е д о в А.: Ислам и политика на полумусульманском евразийском пограничье: особенности локальной трансформации в Астраханской и Ульяновской областях, w: Ислам от Каспия до Урала: макрорегиональный подход. Сборник статей, ред. К. Мацузато, Саппоро–Москва: РОССПЭН 2007, s. 159-197.
- М а л а ш е н к о А.: 2020 г. – последний шанс для Северного Кавказа?, w: Россия 2020. Сценарии развития, ред. М. Липман, Н. Петров, Москва: Центр Карнеги 2012, s. 423-442.
- M c N e e s e T.: The Volga River, Philadelphia: Chelsea House 2005.
- М у х а м е д ж а н о в Н.Р.: Особенности преступлений экстремистской направленности в Астраханской области, w: Межэтнический и межконфессиональный диалог как консолидирующая основа общества в борьбе против глобальных угроз терроризма и экстремизма: материалы Международной научно-практической конференции (г. Астрахань, 10 октября 2013 г.), сост. и отв. ред. А.В. Сызранов, О.С. Попова, Астрахань: Министерство культуры Астраханской области 2013, s. 34-40.
- M u k h a m e t s h i n R.: Islamic Discourse in the Volga-Urals Region, w: Radical Islam in the Former Soviet Union, edited by G. Yemelianova, London: Routledge 2011, s. 31-61.
- М у к о м е л ь В.: Миграционная политика России. Постсоветские контексты, Москва: Институт социологии РАН 2005.

- Наумкин В.: Российская политика в отношении Казахстана, w: Стратегические перспективы: ведущие державы, Казахстан и центральноазиатский узел, ред. Р. Легволд, Кембридж–Лондон: Американская академия гуманитарных и точных наук 2004, s. 47-80.
- Pa sie r b i a k T.: Systemy polityczne państw Kaukazu Południowego, w: Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Lublin: UMCS 2013, s. 129-159.
- Пиценко О.В.: Особенности национальной политики (1985-1991 гг.) в Нижнем Поволжье: проблемы и решения, „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 4, s. 72-78.
- S a t t a r o v R.: Islamic revival and Islamic activism in post-Soviet Azerbaijan, w: Radical Islam in the Former Soviet Union, edited by G. Yemelianova, London: Routledge 2011, s. 146-210.
- S o l a k J.: Religijny czynnik niestabilności regionu czarnomorsko-kaspijskiego, w: Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych, red. B. Wojarczyk, T. Kapuśniak, Lublin: UMCS 2011, s. 59-60.
- Струбалина Н.К.: Из истории освоения рыбных богатств Каспия и Астраханского края, Волгоград: Нижне-Волжское кн. изд-во 1989.
- Сулейменов Б.С., Басин В.Я., Казахстан в составе России в XVIII – начале XX века, Алма-Ата Наука 1981.
- Сызранов А.В.: Государственная политика России по отношению к мусульманским организациям Поволжья (1991-2008 гг.), „Каспийский регион: политика, экономика, культура”, Астрахань 2012, № 4, s. 120-130.
- Татаринцев В.М.: *Двусторонние отношения России со странами СНГ. Монография*, Москва: Восток-Запад 2011.
- Тюрин А.О.: *История Астраханского края. Учебное пособие*, Астрахань: ИД «Астраханский университет» 2007.
- W a a l d e T.: Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War, New York: New York University Press 2003.
- W i e r z b i c k i A.: Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa 2008.
- Викторин В.М.: Ислам в Астраханском регионе, Москва: Логос 2008.
- Востров В.В., Муканов М.С.: Родолеменной состав и расселение казахов (конец XIX – начало XX в.), Алма-Ата: Наука 1968.
- Z a ł ę s k i P.: Tożsamości mniejszości etnicznych i postawy wobec mniejszości etnicznych w Kirgistanie, w: Tożsamości, postawy społeczno-polityczne i separatyzm mniejszości etnicznych na obszarze postradzieckim, red. V.D. Kurganskaâ, A. Wierzbicki, P. Załęski, Warszawa: Aspra-JR, UW 2013, s. 83-125.
- Зайончковская Ж.: Вводная статья. Миграция в современной России, w: Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в 3 томах, т. 1, Миграционные процессы и актуальные вопросы миграции, ч. 1, гл. ред. И.С. Иванов, Москва: Спецкнига 2013, s. 16-32.
- Зайончковская Ж., Тюрканова Е.: Иммиграция: путь к спасению или Троянский конь?, w: Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в 3 томах, т. 1, Миграционные процессы и актуальные вопросы миграции, ч. 1, гл. ред. И.С. Иванов, Москва: Спецкнига 2013, s. 50-77.
- Зайцев И.В.: Астраханское ханство, Москва: Восточная литература 2004.
- Z a r a ś n i k S.: „Walczący islam” w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2006.
- Зиманов С.З.: Россия и Букеевское ханство, Алма-Ата: Наука 1982.

Зубаревич Н.: Регионы и города России: сценарии-2020, w: Россия 2020. Сценарии развития, ред. М. Липман, Н. Петров, Москва: Центр Карнеги 2012, s. 387-405

MIGRATION POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION
IN THE CASPIAN SEA REGION AS EXEMPLIFIED
BY THE ASTRAKHAN DISTRICT

S u m m a r y

The article addresses the issue of regional migrations in the Astrakhan District – a region of the Russian Federation particularly important from the point of view of the Moscow centre. On one hand, the Astrakhan District is the starting point for the implementation of Russia's geopolitical plans which are directed towards the Caucasus and Caspian regions. On the other hand, it is a part of a range of territories inhabited by Muslim peoples which stretches from the Caucasus, through the Volga region, all the way to Central Asia. The case of the Astrakhan District shows that the central authorities are not capable of preventing the negative results of an uncontrolled migration of people. It also shows the ethnic-religious structure of the region is changing.

Słowa kluczowe: polityka migracyjna, Federacja Rosyjska, Powołże, region kaspijski, obwód astrachański.

Key words: migration policy, Russian Federation, Lower Volga Region, Caspian Region, Astrakhan Oblast'.